

Hun d wletleriniň gurulyş we  k ş d w rleri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Hun d wletleriniň gurulyş we  k ş d w rleri HUN DEVLETLERİNİN KURULUŞ VE  K Ş SÜREÇLERİ

Asya Hun Devleti'nin Kuruluş ve  k ş Süreci

Çin'in kuzeyinde, Orhun ve Selenga ırmaklarının kaynak havzası olan kutsal Ötüken bölgelerinde bulunan ve tarihte ilk Türk devletini kuran Asya Hunları, M.  . 318 yılında devletlerarası arenada gözükmeye ve rol oynamaya başladı[1]. Hunların Orta Asya coğrafyalarında bağımsız bir güç haline gelene kadarki yaşadıkları süreç ve etrafındaki ülkelerin, toplulukların durumu devletlerini kurmalarında belirleyici amil oldu.

Esası hayvancılığa dayanan ekonomileri Hunların tarih sahnesine çıkmalarında, aynı coğrafya ve kaderi paylaştıkları topluluklar üzerinde üstünlük tesis etmelerinde önemli bir faktördü. Nitekim belirli bir nüfus ve askerî kuvvete ulaştıktan sonra kendi yurtlarında üretilmeyen, ihtiyaç duydukları ürünleri elde etmek gayesiyle Çin'in en verimli bölgelerinden birisi olan Sarı Nehir havzasına devamlı akınlar yaparak ciddi ekonomik menfaatler elde etmeye başlamışlardı. Bu aynı zamanda Hun-Çin mücadelesinin başlamasına yol açtığı gibi, kendi kendine yetmeyen geçim kaynakları sebebiyle Çin'in kuzeyinde yaşayan Türk ve Moğol asıllı birçok boyun Hunların sevk ve idaresine girmesine de sebep oldu[2].

Hunların ilk döneminde etraflarında devlet olarak güney-batıda Y e- iler, doğuda Tung-hular, güneyde ise Çin bulunmaktaydı. Y e- iler Çin'i Orta Asya'ya bağlayan yollar ile mühim ticari şehirler üzerinde oturuyorlardı. Nen-şan sıradağlarına (güney sıradağları) dayanan yaylalarda, bu ulu dağların kuzey eteklerinde hayvanlarını besliyorlardı. Atlı ve savaşçı kavim

olan Yüe-çiler İpek Yolu'nu ve bu yol üzerindeki şehirleri kontrollerinde tutarak büyük gelir elde ediyorlardı. Tung-hular ise Hunlara nazaran sosyal ve kültürel açıdan oldukça geri olmalarına rağmen askerî olarak Hunların ilk döneminde daha güçlü idiler. Hunların yıkılmalarında önemli rol oynayan Sien-pi ve Wu-huanlar, bu proto- Moğol Tung-hulardan neşet edeceklerdi[3].

Çin topraklarında da bugünkü Çin Ülkesi'ne ismini veren Çin Beyliği, Şi- Huangdi idaresinde; Han, Cao, Wei, Çu, Yan ve Çi beyliklerini yıkarak M. Ö. 221 yılında Çin'i tek bir idare altında birleştirerek kendi Çin Sülalesi'ni tesis etti. İdari, hukuki ve ekonomik alanlarda önemli reformlar yaptı. Ülkenin genelinde tek bir hukuku geçerli kıldı. Derebeyleri merkeze bağlayarak, merkezden illere, bucaklara doğru yeni bir teşkilatlanmaya giderek merkezi otoriteyi güçlü hale getirdi. Devlette önemli ıslahatlar yapan İmparator Şi-Huangdi yeni tesis ettiği ordu ile harekete geçerek M. Ö. 214 yılında Hunların elinden ekonomik açıdan önemli olan Ordos bölgesini geri aldı. Aynı zamanda eskiden Çin, Can ve Yan zamanlarında yapılan surları birleştirerek Çin Seddi'ni inşa ettirmeye başladı. Böylece kuzeyden gelen akınlara karşı ülkeyi koruma altına aldı[4].

Yüe-çiler, Çin ve Tung-hular tarafından sıkıştırılan Hunlar, Ordos bölgesinin Çin tarafından alınmasından sonra siyasi ve ekonomik kaosla karşı karşıya kaldı. Bu durum her ne kadar Tanhu T'u-man idaresinde Hunları çevresindeki devletlere karşı zor durumda bırakmış ise de, birlikte hareket ettikleri toplulukların, aynı sıkıntıları yaşamaları sebebiyle Hunlar etrafında daha da kenetlenmelerine yol açtı. Fakat bu arada M. Ö. 210 yılında İmparator Şi- Huangdi'nin ölmesi Çin'de iç karışıklıklara sebep oldu ve bu durum Hunlara yeni fırsatlar doğurdu. Tanhu T'u-man fırsattan istifade ederek kuzey Çin'e sefer açtı ve kaybettiği otlakları geri aldı. Böylece eski itibar ve gücünü tekrar kazandı[5]. M. Ö. 209 yılında kuruluş aşamasındaki Hun Devleti T'u-man'ın oğlu Mo-tun'un darbesi ile sarsıldı. Mo-tun şahzedeliği zamanında Türk hukukuna göre veliaht edilmesi gerekirken, babası tarafından Yüe-çiler

nezdinde aradaki barışın teminatı olarak rehin gönderilmiş ve tahtın varisi olarak T'u-man'ın ikinci hanımından olan oğlu veliaht ilan edilmişti. Bu arada T'u-man eşinin baskısıyla Yüe-çi'lere sefere hazırlandı. Bu durumdan haberdar olan ve bu seferin kendisinin ölümü demek olduğunu iyi bilen Mo-tun Yüe-çilerin elinden kaçarak ülkesine geri döndü. Durumu kabullenmek mecburiyetinde olan T'u-man oğlunu ordunun komutasına atadı. Bilgin, kabiliyetli ve karizması sayesinde kısa sürede asker üzerinde tartışmasız otorite tesis eden Mo-tun, bir süre avında babasını öldürerek devletin yönetimini ele aldı. Mo-tun (209-174) ile birlikte kuruluşunu tamamlayan Hun Devleti güçlenmeye ve otoritesini Orta Asya coğrafyasına kabul ettirmeye başladı. Mo-tun kısa sürede güçlü komşuları Yüe-çiler, Tung-hular ve Çinlileri yenerek devletini imparatorluk haline getirip ülkenin sınırlarını doğuda Kore'ye, kuzeyde Baykal gölüne ve Ob, İritiş, İşim nehirlerine, batıda Aral Gölü'ne, güneyde Çin'deki Wei Irmağı, Tibet Yaylası, Karakurum dağları hattına kadar genişletti[6]. Bu arada dâhili karşılıklar içerisinde bulunan Çin'de M. Ö. 206 senesinde Liu-bang (ölümü M. Ö. 195), Çin Sülalesi'ni yıkarak Xiang-yü'yü mağlup etti ve M. Ö. 202 yılında kendini imparator ilan ederek Gao-zu adını aldı. Böylece M. S. 221'e kadar devam edilecek olan Han Sülalesi Çin'e hâkim oldu. Han-gaozu Çang-an'i devletin yeni payitahtı yaptı. Han Sülalesi'nin başa geçmesi ile birlikte Çin'de her alanda bir değişim ve yeniden yapılanma sürecine girildi. İdari bakımdan memleketin bir kısmının yönetimini eski asilzadelere mensup olmayan yeni derebeylere verildi. Bir başka kısmı ise bucak ve illere ayrılarak memurların yardımıyla doğrudan doğruya merkezin idaresi altına alındı. Büyük mülk sahipleri memurlar ve âlimlerden orta tabaka oluşturuldu. Devletteki değişim zamanla kendini gösterdi ve siyasi, iktisadi, kültürel açıdan büyük çapta ilerlemeye yol açtı. Han Hanedanlığı döneminden itibaren başlayıp gittikçe gelişen monarşist, hukuki merkezî sistem zamanla Çin'in esas siyasi yapısı haline geldi[7]. Han Sülalesi Çin tarihinde çok önemli bir yer işgal etti. Öyle ki, Çin medeniyetine Han medeniyeti denildiği gibi, Çin'de

yaşayanlara Han-ren (Çinli) ismi verildi ve yazı Han-zi (Çin yazısı) olarak tanındı. Han Sülalesi'nin ilk kuruluş dönemlerinde ekonomik ilerleme esas alındı. Nitekim sülalenin kurucusu Liu- bang, ekonomiyi canlandırmak için ordunun dağıtılıp askerlerin evlerine dönmesini ve çiftçilik yapmasını emretti. Halkın uzun süre bedelsiz çalışma mecburiyetini kaldırdı. Savaş döneminde kaçanların kendi yurtlarına dönerek ziraatçılık yapmalarını sağladı. Çok sayıda köleyi azat etti. Ayrıca sosyal ve ekonomik açıdan yenileşme faaliyetlerinin o sıralar oldukça güçlü olan Hun akınlarıyla akamete uğramaması için, onlara değerli hediyeler gönderip dünürlük tesis etti. İlaveten siyasi ve askerî ihtiyaçlardan dolayı aynı soydan olmayan beylikleri yok edip akrabalarını bey olarak tayin etti. Böylece ülke içerisinde her alanı kontrol edebilen güçlü bir merkezî yönetim oluşturmaya çalıştı[8].

Çin'de değişim yaşanırken Tanhu Mo-tun'un Asya coğrafyasının en büyük askerî gücü haline getirdiği Asya Hun Devleti, bu konumunu M. Ö. 140 yılına kadar muhafaza etti. Bu arada ekonomik refah ve zenginliğin getirdiği zafiyetler ile Çinle yakın ilişkiler sonucunda değişen alışkanlıkların özellikle askerî ve siyasi alandaki menfi sonuçları belirli bir süre hissedilemediyse de, M. Ö. 140 yılında Çin tahtına Wu-di'nin çıkması Hunlar ve Çinliler açısından yeni bir dönemin başlangıcı ve Hunların zayıflamaya başlayarak uzun sürecek gerileme ve çöküş sürecine girmelerine neden oldu. Çin tarihinin önemli imparatorlarından birisi olan Wu-di, tahta çıktıktan sonra ülke dâhilinde devleti siyasi ve ekonomik olarak güçlendirmek, asayiş ve birliği sağlamak, hariçte ise topraklarını genişletmek gayesiyle yeni düzenlemeler yaptı[9]. Çin İmparatorluğu M. Ö. 140'ta sadece asıl Çin'den ibaretti ve ülke, her biri kendi hükümdarı tarafından yönetilen tabi eyaletlere bölünmüş olduğu için birçok feodal özellikler gösteriyordu. Böyle olmakla beraber merkezî hükûmet büyük çoğunlukla zadegân mensuplarından meydana geliyordu. Wu-di bütün bunları değiştirdi. Tabi eyaletleri kaldırdı ve her eyaleti merkezî hükûmetin yönetimine aldı. Beylerin nüfuzunu tamamen yok etti. Ayrıca Konfüçyuzim'a büyük önem vererek

halkta düşünce birliği sağlamaya çalıştı. Bu politikanın sonucu olarak, Han Hanedanlığı'nın kuruluşundan beri ilk kez Çin keyfiyet ve ad olarak tam bir krallık haline geldi. Wu-di topraklarını genişletmek için gayret gösterdiği kadar, ülkedeki gücünü pekiştirmeye de çaba sarf etti. Çin'in güney batı bölgelerini ele geçirdi. Çin'in güneyindeki Min-yue, Nen-yue ve Dong-yue bölgelerindeki Yue-renleri (Yueliler) mağlup ederek Çinlilerin barış içinde yaşamasını sağladı. Kuzeyde yaşayan ve Çinliler için en büyük tehlike olan Hunları mağlup edebilmek için yeni politikalar oluşturdu. Özellikle bozkır şartlarına uygun Hun tarzında hafif süvari birlikleri kurdu. O zamana kadar Hunlara karşı hep savunmada kalan Çin Devleti, Wu-di ile birlikte saldırı siyaseti takip etmeye başladı. Hunlara karşı harekâtı tek başına yapmaya cesaret edemediğinde müttefikler bulmaya çalıştı[10]. Bunu gerçekleştirmek için de M. Ö. 138 yılında Cang-çien'i Yüe-çi'lere elçi olarak gönderdi. Cang-çien'in vasıtasıyla Yüe-çilere, Hunlara karşı birlikte saldırmayı teklif etti[11].

İmparator, Yüe-çi yardımını beklerken Hunlarla görünüşte dost kalmanın gerekli olduğunu düşündü. Bunun için aradaki barış ve dostluk anlaşmasını yeniledi. İpek ve kadifeden oluşan armağanlarla Tanhu'nun haremine bir Çin prensesi gönderdi. Aradan 5 yıl geçmesine rağmen, Cang-çien'den hiçbir haber alamayan imparator batıdan gelecek yardımdan ümidini kesti. Hunları yenecekse bunu Çin'in tek başına yapması gerektiğine kanaat getirdi. Bununla beraber Hunlara karşı açıkça meydan okumayı göze alamadığından hile ile zafer elde etmeyi tasarladı. Hazırlanan plana göre Tanhu ve maiyeti kuzey sınırlarındaki küçük Ma-yi Kenti'ne veya At Kenti'ne gitmeye kandırılacak ve yapılacak saldırıyla orada ya tutsak edilecek, ya da öldürülecekti. Hun sarayına sözde Hunlarla kadar birliği yapmak isteyen Ma-yi Kenti yerlisi küçük bir tüccar gönderildi. Adam kentte depolanmış değerli mallardan söz ederek, hem kenti hem de malları büyük bir kolaylıkla ele geçirebilmelerini sağlamak için kendilerini kente götürmek üzere rehberlik etme teklifinde bulundu. Tanhu Kün-çin hemen tuzağa düştü. 100.000 kişilik ordu ile Ma-yi üzerine yürüyüşe

geçti. Bu arada 300.000 kişilik Çin ordusu ülkeyi çevreleyen değişik yerlerine gizlenmiş, sessizce Hunların hedeflerine ulaşmalarını bekliyordu. Bir süreliğine Çin stratejisinin başarılı olacağı ve Hun ordusunun tam bir çember içine alınacağı umudu belirdi. Ancak Ma-yi'ye birkaç mil kala Hun Tanhusu birden bütün ovalara hayvan sürüleri yayılmış olduğu halde sürülere göz kulak olacak hiçbir çobanın görünmediğini fark etti. Durumdan şüphelenerek ileri yürüyüşü durdurdu ve küçük bir askerî ileri karakola saldırarak oradaki görevliyi ele geçirdi. Görevli Çinlilerin hileli planını Hunlara açıkladı. Bunun üzerine Tanhu ordusuyla geri dönerek kuzeye geri çekildi. Çin kuvvetleri peşlerine düşmelerine rağmen bir sonuç elde edemedi. Bu olaydan sonra Çin ile Hun İmparatorluğu arasında bütün köprüler atıldı ve yıllarca iki kavim arasında savaş eksik olmadı. Bu savaşlar iki tarafta büyük kayıplara yol açtı[12].

M. Ö. 127 yılında Çin kuvvetleri, Hunlar için psikolojik ve ekonomik ehemmiyeti olan Ordos bölgesini ele geçirdi. M. Ö. 126'da Tanhu Kün-çin'in ölmesi Hun Devleti'nin belirgin bir şekilde çözülme ve bozulma eğilimlerini ortaya çıkardı. Bununla beraber yerine oğlunun geçmesi gerekirken, darbe sonucu kardeşinin çıkması da Hunlar arasında büyük huzursuzluğa ve karışıklığa sebep oldu. Artık birbiri ardınca kifayetsiz ve dirayetsiz kimseler Hun Tanhusu oldu. Hükümdarlıkları çok kısa sürdü. Ülkenin iç işlerinde ve savaşlarda sağlam bir politika yürütülemez hale gelindi. Devletin zayıfladığı M. Ö. 140-87 yılları arasında Çin'de sadece bir imparator hüküm sürürken, Hun ülkesinde Tanhuluk tahtını Kün-çin dışında söz edilmeye değmeyen 7'den fazla kişi işgal etti. Bu liyakatsizlik devletin birçok kademesinde kendini göstermeye başladı[13].

M. Ö. 124 yılında hafif süvari birliklerinden oluşan Çin ordusu, eskiden beri Hunların yaşadığı Kan-su bölgesine saldırarak Hunların bu sağ kanadındaki prensliğini mağlup etti. M. Ö. 121'deki Çinli General Ho K'ü-ping komutasındaki ikinci saldırı ile Çinliler, batıya açılan Kaşgar'ın doğusu ile Kan-su'nun batısı arasındaki bölgeyi ele geçirdi.

İmparator Wu-di ticaret yolunda kontrolü sağladı. Bunun sonucunda Hunlar iktisadi olarak büyük zarara uğradı.

Asya ve Avrupa Hun İmparatorlukları

Değişik bölgelerde Çinlilerin saldırıları devam ederken M. Ö. 123'ten itibaren Hunlar Go-bi Çölü'nün güneyinde, Çin sınırına oldukça yakın olan başkentlerini daha doğru bir ifade ile askerî karargâhlarını Go-bi Çölü'nün kuzeyindeki Orhun veya Selenga çanağındaki bir yere naklettiler ki, bu saldırıdan vazgeçip savunmaya geçtiklerini gösterir. Artık Türkistan coğrafyasında Çin Devleti ile Hun Devleti arasındaki güç dengesi kesin olarak Çin lehine değişti[14].

Çin ordusunun batıdaki zaferleri ve Hun Devleti'nin güç kaybetmesi sonucunda, tabii eyaletlerden bazıları Hunlardan koparak Çin hâkimiyetine girmeye başladılar. İmparator Wu-di yeni tabilerine büyük itibar göstererek onları rütbe, unvan, para ve toprakla ödüllendirdi. Ayrıca Wu-di, Çin İmparatorluğu'nun stratejik bakımından çok mühim bir şekilde topraklarını genişletti. Kuzeyde Hunlar ve güneyde Tibetliler arasında bir hat çekerek Hunların askerî seferlerde Tibetlilerin desteğini almalarına mani olmaya çalıştı. Daha önemlisi de Çin'in güneyde Kaşgarya ve diğer bölgelerle doğrudan temasa geçmesini sağladı. Bunların yanında İmparator Wu-di, M. Ö. 119'da Hunlara kesin bir darbe indirmeye karar vererek büyük bir ordu vücuda getirdi. Üstün silahlarla donanımlı ve çoğunluğu hareket kabiliyeti fazla Hun tarzında hafif süvarilerden oluşan ordu iki koldan harekete geçti. Kum fırtınası adı verilen savaşta Hunlar mağlup oldu. Güç ve nüfuzları kırıldı. Bu durumdan cesaretlenen Wu-di gönderdiği elçi vasıtasıyla Tanhu'ya kendisine tabi olması teklif etme cüretinde bulundu. Bu isteğe Tanhu büyük bir kızgınlıkla karşılık verdi ve elçiyi tutuklattı[15].

M. Ö. 104 yılına geldiğinde Hun tahtına çok genç olduğu için 'Çocuk Tanhu' denilen yeni bir Tanhu çıktı. Çok geçmeden zalim bir kişilik ortaya koydu. Ülkede büyük bir huzursuzluk ve memnuniyetsizliğe yol açtı. Tanhu'nun yakın akrabalarından olan maiyetindekilerden birisi isyan bayrağını açtı. İsyancı, Çin sarayı ile irtibata geçerek tasarladığı darbe girişiminde

kendisine yardım etmelerini istedi ve bunun karşılığında Han Hanedanı'nın sadık bir tebaası olacağına söz verdi. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen İmparator Wu-di, M. Ö. 103'te gereken her türlü yardımı sağlaması için başarılı generallerden Cahobu'nu 20.000 kişilik ordunun başında Moğolistan'a gönderdi. Fakat isyan başlamak üzereyken Tanhu bu teşebbüsü öğrendi ve isyancıyı öldürdü. Çinliler geri çekildi. Artık çeşitli vesilelerle Çin, Hunların iç işlerine karışır duruma geldi. Çin İmparatorluğu bu devrede Cungarya, Tanrı Dağları, Turfan, Kuçar ve Yarkent gibi Hun topraklarını ele geçirerek Hun Devleti'nin batı bölgesinde gücünü ve prestijini arttırmayı başardı[16]. M. Ö. 100 yılında Çin İmparatorluğu ihtişamın zirvesindeyken, Hun İmparatorluğu ise dâhili çöküntülerden kaynaklanan huzursuzluklarla uğraşmaya devam ediyordu. Hun tahtında Tanhular birbirini izlemiş ve hiç biri ne uzun süre tahta kalabilmiş, ne de dirayetli bir yönetim ve bir kişilik gösterebilmişti. Bu devre içinde uzun yıllar Hun sarayındaki güç, tahttaki hükümranın değil Wei-lu adındaki yetenekli bir Hun vatandaşının elinde idi. Wei-lu Hun asıllıydı fakat eğitimini Çin'de görmüş, Çin'i her yönüyle yakından tanımıştı. Hun başkentine ilk gelişi de, Çin İmparatorluğu'nun bir diplomatik göreviyle olmuştu. Hun topraklarına girişinden kısa bir süre sonra Tanhu'nun hizmetine girerek Çin ile olan bağlantısını koparmış, yalnız o zamanki Tanhu'ya değil, ondan sonrakilere de mahrem bir müşavir, resmî olmayan bir başbakanlık hizmeti gören yüksek bir mevkie getirilmişti[17]. Çin İmparatoru Wu-di'nin M. Ö. 87'de ölmesi Hun Devleti'nde toparlanmaya yol açtıysa da, bu uzun sürmedi. Wu-di'dan sonra gelen imparatorlar da Çin siyasetinde belirgin bir değişikliğe gitmediler. Wu-di'nin bıraktığı yerden devam edilerek M. Ö. 72-71 yılında Hunlar üzerine yeni bir sefer düzenlendi. Bu hareket Hunlar açısından bir nevi sonun başlangıcı oldu. Hun Tanhusu devletinin iyice ters dönen talihini düzeltmek için M. Ö. 71 sonlarına doğru umutsuz son bir gayret gösterdi. Fakat bu seferi Çin'e karşı değil, yaşanan felaketlerin baş müsebbibi olarak gördüğü Wu-sunlara karşı açtı. Birliklerini Altay Dağlarından geçirip Cungarya'ya soktu ve Wu-sunlara ani

bir saldırı yaptı. Baskın Wu-sunların pek beklemediği kış mevsiminde olduğu için halkın pek çoğunu esir etmeyi başardı. Şimdilik bu kadarıyla yetinmeyi uygun gören Hun Tanhusu, Wu-sun ana kuvvetleriyle çarpışmayı beklemeden Moğolistan'a dönmeyi karar verdi. Hun ordusu tam bu sırada, belki de Altay Dağlarını geçerken alışılmamış derecede büyük bir kar fırtınasına yakalandı. Çok fazla sayıda insan ve at öldü. Ülkeye asıl ordunun ancak % 10'u dönebildi[18].

Bu felaketin haberi yıldırım hızıyla Orta Asya'nın geniş ovalarına yayıldı ve çoğu eskiden Hunlara tabi olan topluluklar, uzun zamandan beri nefret ettikleri efendileri olan Hunlardan intikam almak için bu fırsattan yararlanma yoluna gittiler. Hemen hemen aynı zamanda batıdaki Wu-sunlar, kuzeydeki Ding-linglar ve doğudaki Wu-huan ile Sien-piler bütün tabilik bağlarını kopararak Hun topraklarına saldırmak üzere ordular gönderdiler. Öte yandan Çinliler de üç koldan harekete geçtiler. Hunların binlercesini öldürmek ve esir almak fırsatını buldular[19].

Felaket üstüne felaket olarak Hun Ülkesi'nin her köşesinde çekirge sürüleri afetiyle büyük bir açlık ve kıtlık baş gösterdi. İddia edildiğine göre bütün nüfusun 2/3'ten fazlası ile büyük baş sürülerinin yarısından çoğu bu açlık sonucu mahvoldu. Bir zamanlar Çin İmparatorluğu'nun ve Orta Asya'da yaşayan kavimlerin korkulu rüyası, kudretli Hun İmparatorluğu dize getirildi. Özellikle M. Ö. 60-58 yılları arasında hükümdar ailesine mensup olmakla birlikte zor ve hile ile Hun tahtına çıkan Tanhu öyle sert ve sevilmeyen birisi idi ki, bu yüzden ülkenin her yanında iç savaş başladı. M. Ö. 58 yılında Tanhu intihar etmeye zorlanıp, tahta hukuki sahibi Ho-han-yeh çıkarıldı (M. Ö. 58-31)[20].

Tanhu Ho-han-yeh vezirinin de telkinleri ile Çin hâkimiyetine girerek, bu güç mali durumdan kurtulmak istedi. Ho-han-yeh'in bu teklifi Hun Devlet Meclisi'nde sert tartışmaların yapılmasına yol açtı. Bir nevi Hunlar; her şartta istiklali savunanlarla, tek kurtuluş çaresi olarak istiklalden vazgeçip, mali bakımdan kurtuluş için Çin tabiliğini görenler olarak ikiye ayrıldı. İstiklali feda etmek isteyen Ho-han-yeh ve

tarafdarları şu gerekçeyi ileri sürüyorlardı: “Bu olmamalı! (Devletlerin de) hem güçlü hem güçsüz zamanları olur. Şimdi Çin ezici güce sahiptir. Şehir devletleri ile Wu-sunlar, tıpkı bir cariyeye gibi hep Çin’e bağlandılar. Şan-yü Tsu-t’e-ho zamanından beri devlet -bir daha birleştirilmeyecek şekilde bölünüyor. Bundan dolayı Çin’in üstün gücü karşısında boyun eğmek gerekir. Aksi takdirde tek bir gün bile rahat yüzü görülmez. Çin’in hâkimiyeti altında barış ve sükûnet bulunabilir. Yoksa parçalanarak batıp gidilir. Acaba bundan daha iyi öğüt verilebilir mi?”[21].

Liderliğini Ho-han-yeh’in kardeşi Sol Bilge Eligi Çi-çi’nin yaptığı istiklal taraftarlarının fikirleri ise şöyleydi: “Hunlar cesareti ve kuvveti takdir ederler. Bağımlı olmak ve kölelik onlara en adi bir şey olarak gelir. At sırtında savaşmak ve mücadele etmek süratiyle devlet kuruldu. Kavimler arasında kuvvet ve otorite kazanıldı. Yiğit cengâverler ölünceye kadar savaşmalı ki, varlığımızı devam ettirebilelim. Şimdi iki kardeş, taht için mücadele etmektedir. Sonunda ya büyüğü ya küçüğü devlete sahip olacaktır. Gerçi şimdi, Çin bizden daha güçlüdür; fakat (bu durumda bile) Hun ülkesini ilhak edemez! Niçin kendimizi Çin’e bağımlı kılalalım? Atalarımızın devletini Çinlilere devredelim? Bu, ölmüş atalarımıza büyük hakaret olur. Böylece, komşu devletler arasında gülünç duruma düşeriz. Evet, bu suretle (Çin’e bağlanmak) sükûnet tekrar tesis edilebilse bile, kavimler arasında yeniden üstünlüğümüzü elde edebilir miyiz? Biz ölsek de kahramanlığımızın şöhreti artacak. Oğullarımız ve torunlarımız daima devletin hâkimi olacaklar”[22].

Meclis’teki bu tartışmadan sonra Ho-han-yeh ile onun Tanhuluğunu tanımayan, Çin tahakkümünü reddeden ve kuzey Moğolistan’da kendine bağlı kuvvetleri takviye eden Çi-çi arasında uzun bir taht mücadelesi başladı. Çi-Çi kardeşini mağlup ederek Orhon Nehri civarındaki başkenti ele geçirdi. Bunun sonucunda Hun Devleti ikiye ayrıldı (M. Ö. 54). Ho-han-yeh’in yönetimindeki Doğu Hun Devleti Çin tabiliğine girerken, Çi-çi’nin liderliğindeki Batı Hun Devleti ise Çu-Talas havzasında etrafı surlarla çevrili yeni bir başkent

kurarak M. Ö. 36 yılına kadar bağımsızlığını muhafaza etti. Ho-han-yeh kendisine bağlı kütlelerle Çin'in kuzey batı sınır bölgesine yani Ordus ve Ping-çu'ya çekildi. Çi-çi Tanhu ise Go-bi'nin kuzeyinde Orhun-Selenga bölgesindeki bağımsız devletini güçlendirmek ve iktisadi imkânlarını artırmak ve hâkimiyetini batıya doğru yaymak gayesiyle M. Ö. 51'de harekete geçti. Tanrı Dağlarının kuzeyi-Issık Göl havalesindeki Wu- sun'ları yenip; Targabatay bölgesindeki Ogur'ları, daha kuzeydeki Kırgızları ve İrtiş etrafındaki Ding-lingleri kendine tabi kıldı. Nüfuzunu Aral Gölü'ne kadar genişletti. Fakat Çin İmparatorluğu'nun Wu-sun'ları ve Kang-kü Devleti'ni kendi yanına alıp harekete geçmesiyle Çi-çi'nin hâkimiyeti sona erdi. Hun başkenti Çin ordusu tarafından tamamen tahrip edildi. Başkentte ibretlik bir müdafaa yapılarak sokaklarda kanlı savaşlar verildi. Hun Tanhuluk sarayında oda oda çarpışıldı ve Çi-çi, yanında oğlu ve hatunu da dâhil saray mensuplarından bir grupla göğüs göğüse vuruşup hayatını feda etti (M. Ö. 36). Böylece bağımsız Batı Hun Devleti sona erdi[23].

Türkistan sahasında M. S. 18-46 yılları arasında güçlü devlet adamı Tanhu Yü, Hunlara yeniden bağımsızlık kazandırıp eski günleri andıran siyasi kuvvet elde ettiyse de, bu durum da uzun sürmedi. Yü'nün ölümünden sonra oğlu Pu ile yeğeni Pi arasında çıkan taht kavgaları Hunları tekrar kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırdı. Güney Hun Devleti Çin'e bağımlı kalarak Çin'in tayin ettiği Tanhular tarafından idare edildi. Kuzey Hun Devleti ise çevresindeki diğer kavimlerle mücadele ederek istiklalini korumaya çalıştı. Bağımsız bir siyaset takip edemeyen Güney Hun Devleti ayrıca Çin ile çevresindeki diğer kavimlere karşı mücadele eden bağımsız Kuzey Hun Devleti arasında tampon görevi yaptı. Kuzey Hun Devleti'nin siyasi varlığı, Wu-huan ve Siyen-pilerin devamlı baskısı sonucunda Miladi 2. asırda sona erdi. Hun boyları Moğolistan'ı boşaltmak mecburiyetinde kaldı ve batıya çekilerek Kazak bozkırlarında yaşayan soydaşlarına katıldı. Çin hâkimiyeti altında yaşayan ve iç karşılıklar içerisinde bulunan Güney Hun Devleti ise 216 yılında Çin'in topraklarını işgal etmesiyle nihayet buldu[24].

Netice olarak, kendisinden sonra kurulan Türk devletlerine teşkilat ve zihniyet açısından temel teşkil eden ve tespit edilen ilk Türk devletini kuran Asya Hunları; Çin'in yıkıcı politikaları başta olmak üzere siyasi, askerî, iktisadi, kültürel, coğrafi, iklim ve tabii afetler gibi birçok sebepten ötürü, M. Ö. 140'lı yıllardan başlayarak uzun bir sürecin sonunda tarihe karıştı. Fakat Hun Devleti tarihin bilinmeyenlerle dolu derinliklerinde kalmışsa da, devleti yıkan saikler daha dün gibi hâlâ canlı olarak karşımızda durmaktadır.

Avrupa Hun Devleti'nin Kuruluş ve Çöküş Süreci

Orta Asya'da hâkimiyetlerini kaybeden Hun boylarının büyük kitlesi, IV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında "Kuzey Göç Yolu"nu takiple Hazar Denizi kuzeyindeki "Kavimler Kapısı" adı verilen geçitten geçerek Doğu Avrupa'da görülmeye başladılar[25]. Hunların batıda ilerleme, fetih ve Avrupa coğrafyasında devlet kurma sürecinde faaliyetlerde buldukları saha içerisinde siyasi ve etnik durum şöyleydi: Çin, 220 yılında Han Hanedanlığı'nın yıkılışından 581'de Sui Sülalesi'nin kuruluşuna kadar geçen sürede siyasi ve ekonomik olarak kargaşa içerisinde bulunuyordu. Siyasi mücadeleler neticesinde çıkan uzun savaşlar, istilalar ve tabii afetler Çin'i iyice zayıflattı ve savunmasız bıraktı. Bu ahval her bölgede derebeyliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Birlik sağlanamayan ve farklı sülaleler tarafından çok sayıda devlet kurulan Çin, bu dönemde sınırlarının uzağında cereyan eden hadiselerle ilgilenecek vaziyette değildi[26].

IV. yüzyılın sonlarında Avrupa coğrafyasının ise güney kesimini Büyük Roma İmparatorluğu, kuzey kesimini ise birçok küçük kavim işgal ediyordu.

Roma İmparatorluğu'nun kuzey sınırları Kuzey Kafkasya ile Tuna ve Ren ırmaklarından geçmekteydi. O sıralarda Roma İmparatorluğu siyasi ve ekonomik çöküntü içerisinde bulunuyordu. Ayrıca batıda çeşitli kavimlerin hücumları, liyakatsiz imparatorların idaresi ve iç mücadeleler

imparatorluğu iyice güçsüzleştirmişti. İmparator Diocletianus (284-305), yeni bir düzen ile devleti iki 'Augustus' idaresinde bölmüştü. Bu durum iktidar mücadelesini arttırdı. Devletin merkezini yeniden kurduğu 'Constantinopolis'e geçiren Büyük Constantinus (306- 337)'un kudretli idaresi gerilemeyi belirli bir süre durdurdu, fakat onun ölümünden sonra devlet zayıflamaya devam etti. Mücadele içinde geçen I. Theodosius devri sonunda, 364'ten beri batı ve doğu diye ikiye ayrılan imparatorluk, onun ölümü ile iki oğlu arasında kesin şekilde bölündü. Batı Roma'yı Honorius (395-423), Doğu Roma'yı da Arcadius (395-405) aldı. Batı Roma, Kuzey kavimlerinin sürekli akınları ve tahripleri sonunda tamamen çöktü. Doğu Roma, daha çok Grek karakteri alarak hâkimiyetini devam ettirdi[27].

Hunlar daha batıya göç etmeden Türkistan'da buldukları zamanda Güney Rusya üzerinde uzun süre hâkim olan İskitler ve çeşitli Sarmat grupları tarafından batıya itilmişlerdi. Sarmat baskısının artması neticesinde İskit İmparatorluğu tamamen parçalanmış ve küçük İskit grupları geri çekilerek bağımsızlıklarını kısa süre korumuşlardı, fakat bunlar da Sarmatlar tarafından ele geçirilerek varlıklarına son verilmişlerdi[28]. Bundan sonra Sarmat grupları hızlı bir şekilde batıya geldiler ve Kafkasya bölgesini tamamen geçerek, kuzey-batı İran topraklarının büyük bir kısmını yağma ettiler. Fakat daha büyük bir bölgeyi ele geçirmek için de batı istikametine yönelmeye devam ettiler. Güney Rusya'ya ilave olarak, sonraları şimdiki Romanya topraklarını aştılar. Bazı Sarmat grupları daha ileri giderek Karpat dağlarını geçtiler ve Doğu Macaristan (Tuna'nın doğu ve kuzey bölgesi)'ı işgal ettiler. Bu Sarmat gruplarından bazıları Tuna Nehri'ni geçerek Roma İmparatorluğu'nun korunan kısımlarını yağmaladılar. Zaman zaman Roma birlikleri de Tuna'yı geçerek misilleme yolu ile Sarmatlara saldırdılar[29].

Hunlar çağında Sarmatlar ayrı ve farklı gruplara ayrılmışlardır. Bunlardan en önemli üç tanesi şunlardır: Macaristan'ın büyük kısmını işgal eden Jazygler; ağırlık merkezi güney-batı Rusya'da olan Roxolanlar ve Alanlardır. Sarmatların doğu bölümünü oluşturan ve yenilmez okçular olarak

görülen Alanlar İtil -Ten ırmakları arası ile Kuzey Kafkasya'da yaşıyorlar ve göçebe idiler[30].

Yaşadıkları sahalarda kendi aralarında birlik tesis edemeyen Sarmatlar, bunu fırsat bilen Güney Rusya'daki istilacıların kuzey ve batı yönlerinden taarruzları sonucunda mağlup oldular. Bu bölgedeki Sarmatların mirascıları Baltık Denizi kıyılarına daha önceden dağılmış olan Germen kabileleri idi[31]. Romalılara göre Germanya bölgesi, doğuda Ren'den Vistül'e, kuzeyde ise Tuna'dan Baltık Denizi'ne kadar uzanan sahayı içine alıyordu. Bu bölge aşağı yukarı günümüzde Hollanda, Almanya, Danimarka, Çek, Slovakya Cumhuriyetleri, Macaristan ve Romanya'yı kapsıyordu. Belli başlı Germen kavimleri ise Ren yukarısında Franklar, Belçika'nın bu kısmında Salienler, Moesia Nehri'nin kenarına kadar Ripuarlar, Ren Nehri kolunda Burgundlar ile Vandallar, daha güneyde ise Alamanlar idi. Ayrıca Tuna'nın aşağısında Markomanlar, Danimarka'dan Ren'e kadar kuzeydenizi kenarında Angle ve Saxonlar bulunmaktaydı[32]. M. S. 200 yılına kadar güneye ve güneydoğuya kaydılar. Eskiden Sarmatlar'ın elinde bulunan Avrupa'daki tüm yerleri yavaş yavaş işgal ettiler. Bu arada Macaristan'daki Sarmatların küçük grupları ayakta kalabildi ve kısa süre bağımsızlıklarını koruyabildiler. Orta Asya'dan ard arda gelen Hun saldırıları, Germenleri Sarmat Ülkesi'ni terketmeye zorladı. Germenlerin güney-batı yerine güney-doğuya genişlemesi belirsiz bir şekilde devam etti ve daha sonraki dünya tarihi bakımından derin izler bıraktı[33].

M. S. II. yüzyıldan beri Romalılar, kuzey-doğu komşuları olarak Sarmat grupları ve çeşitli kavimler ile iç içeydiler. Bu kavimler daha sonraki tarihî gelişimde mühim rol oynayacaklardır. Nitekim Macaristan'da Vandallar, Suebler (eski Quadların bir kolu), Karpatlar'ın eteklerinde Transilvanya (sonraki Erdel)'da Gepidler; Güney Rusya'da ise Gotlar bulunmaktaydılar. Avrupa'nın güçlü ve önemli kavimlerinden olan Gotların iskân sahaları Don arazisinin ötesinde Olt Irmağı'na kadar bütün Eflak ovalarını kaplamakta, Moldavya ile Erdel'in güneyindeki dağlara kadar uzanmaktaydı. Dinyester ve Don ırmakları arasında Doğu Gotları

(Ostrogotlar), Dinyester'in batısında ise Batı Gotları (Vizigotlar) yaşamaktaydılar. Ayrıca İtil'in batısında Volga havzasından Fin Körfezi'ne kadar geniş ormanlık sahada birçok Fin kavmi, Dinyeper'in batı istikametinde Karpatlara doğru da çeşitli Slav kavimleri, bugünkü Bavyera'da Alamanlar, Orta ve aşağı Ren boyunca da Franklar bulunmaktaydılar[34].

Milâdın ilk yıllarında Baltık Denizi'nin güney sahillerinde yaşamış olan Gotlar, tesbiti güç bir takım sebeplerden dolayı, II. asrın sonunda bugünkü Güney Rusya havalisine göç etmişlerdir. Bunlar Karadeniz sahillerine kadar gelmişler ve Don ile Tuna arasındaki sahayı işgal etmişlerdir. Güney Rusya bozkırlarına yerleşmiş olan Gotların faaliyetleri, III. asırda iki istikamet aldı. Bunlar bir taraftan Karadeniz sahillerine denizden akınlar icra etmeye çalışırlarken, diğer taraftan da güney batıda Romalıların Tuna sınırlarına yaklaştılar ve imparatorlukla ilişkiye geçtiler. Sarmatları Kıpçak Bozkırı'ndan çıkardılar. III. yüzyılın ilk yarısında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldılar. M. S. IV. yüzyılın başlarında Gotlar arasında siyasi liderlik Doğu Gotlarına geçti. Özellikle Doğu Got Kralı Ermanarik bu gücü elinde bulunduruyordu. Ermanarik, kuzeydoğu Asya'da yaşayan Slav kabilelerinin ülkesini fethederek krallığını bir imparatorluğa dönüştürdü. Batı Gotları ve onların daha da batıda olan komşuları üzerinde siyasi bakımdan bir nüfuza sahip oldu. Batı Gotları ise en ünlüsü Athanarik olan kendi kabile reisleri tarafından idare edilmekteydiler[35].

366 yılında Romalılar ile Gotlar arasında savaş çıktı. Roma ordusu mağlup oldu. 369 yılına kadar süren bu mücadeleler neticesinde, 370 yılında Gotlar ile Roma İmparatorluğu arasında bir antlaşma yapıldı. Buna göre; Romalılar Gotların kesin bağımsızlığını kabul ettiler. İki yer hariç Gotların Tuna'yı geçmesi yasaklandı. Bu iki yerde ise Romalılar ile Gotlar arasında ticaret yapılan merkezler bulunmakta idi. Bu antlaşmayla Gotlar, Hun akınlarından önce Roma İmparatorluğuna karşı aktif hareketlerinden vazgeçtiler[36].

Sâsâniler ise II. Şapur (309-379) öldüğünde oldukça güçlenmiş, doğudaki düşmanlarla uzlaşmışlar ve Ermenistan'ı kontrol

altına almışlardı. Sâsâni İmparatorluğu, II. Şapur'un ölümünden I. Kavad'ın (483-531) taç giymesine kadar Doğu Roma İmparatorluğu'yla girişilen bir kaç savaşın dışında nispeten durağandı. II. Şapur 379 yılında öldüğünde, üvey kardeşi II. Ardeşir'e (379-383; Kuşanlı Vahram'ın oğlu) ve onun oğlu olan III. Şapur'a (383-388) güçlü bir imparatorluk bırakmıştı. Fakat ikisi de II. Şapur'un kabiliyetlerini gösteremediler. IV. Behram da (388-399) babası kadir pasif olmasa da imparatorluk için önemli bir şey başaramadı. Bu zaman zarfında Ermenistan, Roma ve Sâsâni imparatorlukları arasında anlaşma sonucu paylaşıldı. Sâsâniler Büyük Ermenistan üzerindeki hâkimiyetlerini yeniden kurarken, Doğu Roma İmparatorluğu Batı Ermenistan'ın küçük bir bölümünü elde tuttu[37].

IV. Behram'ın oğlu olan I. Yazdigirt (399-421) diplomatik açıdan kuvvetliydi ve fırsatçıydı. I. Yazdigirt dinî tolerans uyguladı ve dinî azınlıkların yükselmesi için onlara hürriyet sağladı. Onun dönemi nispeten huzurlu geçen bir zaman dilimi oldu. Romalılarla uzun süren bir barış antlaşması imzaladı. I. Yazdigirt'in halefi, en çok bilinen Sâsâni krallarından biri ve birçok efsanenin de kahramanı olan oğlu V. Behram'dır (421-438). V. Behram, daha çok bilinen adıyla Behram-ı Gur, babası I. Yazdigirt'in bir Arap hanedanı olan El-Hirah tarafından yardım gören asilzadelerin muhalefetleri neticesinde aniden ölmesinin (ya da suikaste uğraması) ardından tacı ele geçirdi. 427 yılında Eftalitlerin (Ak-Hunlar) doğuda başlattıkları işgali durdurdu. V. Behram'dan sonra tahta çıkan oğlu II. Yazdigirt (438-457) adaletli ve ılımlı bir hükümdardı. Fakat I. Yazdigirt'in aksine azınlık dinlerine özellikle Hristiyanlar'a karşı sert bir politika uyguladı[38].

II. Yazdigirt, hükümdarlığının başlarında Hintli müttefikleri de dâhil olmak üzere farklı kavimlerden oluşan karma bir ordu kurarak Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırdı. Yazdigirt ağır bir selle karşılaşsaydı, şaşkınlık geçiren Romalılar karşısında Roma içlerine kadar ilerleyebilecekti. Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius, komutanını II. Yazdigirt'in kampına göndererek barış çağrısında bulundu. 441 yılında devam eden

görüşmeler neticesinde iki imparatorluk da karşılıklı olarak sınırlarına istihkâm oluşturmayacaklarına dair söz verdiler. II. Yezdigirt daha kuvvetli olmasına rağmen Kidarite Krallığı'nın Parthia ve Harezmiya'daki akınları sebebiyle daha fazlasını istemedi. Kuvvetlerini 443'te Nişabur'da topladı ve Kidaritelere karşı uzun süreli bir sefer başlattı. Birçok muharebenin ardından, 450 yılında Kidariteleri mağlup ederek Amu-Derya Nehri'nin ötesine sürdü. Son yıllarında, Kidaritler ile tekrar savaştı. 457 yılında ölümü üzerine II. Yezdigirt'in daha genç oğlu III. Hürmüz (457-459) başa geçti. Kısa hükümdarlığı esnasında, soylular sınıfının desteğini arkasına alan büyük kardeşi I. Firuz ile sürekli mücadele etti. Baktria'da Akhunlar (Eftaliteler) ile savaştı. Firuz tarafından 459 yılında öldürüldü. V. yüzyıl başlarında, Akhunlar diğer göçebe gruplarla birlikte İran'a saldırdı. Başlangıçta, V. Behram ve II. Yezdigirt, bunlara kesin mağlubiyeti zorla kabul ettirdi ve doğu tarafına sürdü. Hunlar V. yüzyıl sonlarında tekrar gelerek İranlı I. Firuz'u (457-484) 483 yılında yendiler. Bu zaferin ardından İran'ın doğu bölgelerini işgal eden Hunlar buraları yağmaladılar. Böylece yıllar sonra öçlerini almış oldular. Bu saldırılar imparatorluğa düzensizlik ve kaos getirdi[39].

Sogdiana bölgesini ele geçirip, 370'li yıllarda İtil Nehri'ni geçerek İtil, Don ve Kafkasya arasındaki sahada yaşayan Alanları mağlup ettikten, İtil-Don ırmakları arasındaki dağınık Sarmat gruplarına nüfuzlarını kabul ettirdikten sonra, coğrafi, askerî, siyasi ve iktisadi şartların uygun olduğu ve kendilerine karşı koyabilecek bir gücün bulunmadığı böyle bir ortamda Balamir idaresinde ilerleyen Hunlar, hâkimiyetleri altına aldıkları Alanlarla birlikte 17 kavmin itaat ettiği büyük bir devlet olan Ostrogotların (Doğu Gotları) topraklarına saldırdılar. Ostrogotları ağır bir mağlubiyete uğrattılar ve hâkimiyetleri altına aldılar (374375). Bu zaferden sonra Hunlar, Dinyester Nehri'nin sağ taraflarında bulunan Athanarik idaresindeki Vizigotlar (Batı Gotları) üzerine bir gece baskısıyla hücum ettiler ve Vizigotları bozguna uğrattılar. Athanarik kendisine bağlı kitlelerle

birlikte Karpatlara kaçarak canını kurtarabildi (376). Hun kuvvetlerinin ilerlemesi neticesinde harekete geçen ve birbirlerini yaşadıkları yerlerden atan kavimler, Roma İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerini alt-üst ederek İspanya'ya kadar uzanmak suretiyle Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren "Kavimler Göçü"nü başlatmasına sebep oldular. Bu durum, Hunlarla henüz hiç karşılaşmamış olmalarına rağmen Romalıları ağır ekonomik ve siyasi krizle karşı karşıya bıraktı. Artık Avrupa içlerine nüfuz etmeye başlayan Hunlar; merkezlerini IV. yüzyılın ortalarında Hazar Denizi'nin kuzeyinden İtil Irmağı'na kadar uzanan bozkırdan Karpatlara doğru kaydırarak, 374 yılında Ostrogotların mağlup olmasından yaklaşık 30 yıl sonra güçlerini Roma başta olmak üzere birçok kavime kabul ettirmişler ve Avrupa coğrafyasında bir Türk devleti tesis etmeye başlamışlardır[40].

Avrupa'da ilerlemeleri "yüksekten esen kasırgalara" benzetilen, I. ve II. Balkan seferleriyle Doğu Roma; Campus Mauriacus Savaşı ve Roma Seferi ile Batı Roma imparatorlukları başta olmak üzere otuzdan fazla kavim ve topluluğu etki alanına alan Hunların kurduğu devlet kısa sürede sınırları tam olarak bilinmeyen, fakat bir taraftan Atlas Okyanusu üzerindeki adalara, diğer taraftan Sâsâni sınırına belki de Altaylara kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi[41]. Zaten başlangıçtan beri Hunların hareket sahaları kendi hayat şartlarına da uygun Doğu Avrupa'daki bozkırlarda oldu[42]. Nitekim Hunların batı istikametindeki ilerlemeleri Balkaş Gölü'nün güneyinden Sogdiana bölgesine, oradan Kafkasya önlerine ve Don-Volga nehirlerinin aşağı mecralarına doğru idi. Buradan Orta Tuna merkezli Hun fütühatı Ukrayna'nın bütün güney bölgesi, sonra Don-Volga arasındaki düzlük, kuzeyde Saratov ve Kuybişev'e kadar uzanan, güneyde ise Don Nehri'nin aşağı kısmı, Volga ve Kafkaslar tarafından kesilen açık, otlu Avrupa bozkırlarını kapsadı[43]. İklimin kurak olması dolayısıyla büyük çapta ormanları olmayan, fakat otlu ve hayvan yetiştirmeye müsait, Mançurya'dan Karpatlara kadar uzanan bu bozkır sahası iki mıntıkaya ayrılırdı. Biri toprakları münbit, ikincisi ise kumlu olan saha idi. Hunların

merkezi durumundaki Macar Ovası, Karpatlar bölgesindeki bozkırların kalbi durumundaydı. Bu stratejik ve verimli topraklar Hunların kısa sürede büyük ve zengin bir imparatorluk vücuda getirmelerini kolaylaştırdı (395-400)[44]. Türk tarihinin büyük hükümdarlarından olan, kavimlere korku ve dehşet saçan Attila'nın 452 yılında ölümünden sonra koskoca devlet parçalanma ve çökme sürecine girdi. Bunun en büyük sebebi ise Attila gibi karizmatik bir liderden sonra, onun yerinin doldurulamayarak merkezî otoritenin zayıflaması idi. Bunun neticesi; hâkimiyet altına alınan ve iç işlerinde bağımsız, kendi krallarının idaresinde Hunlara hizmet eden kavimlerin birbiri ardınca isyanı ile bağımsızlıklarını elde etmelerini getirdi. Bu arada kardeşler arasındaki taht kavgası da devletteki bu çözülmeyi kolaylaştırdı. Attila'nın ölümünden sonra Onegesius başta olmak üzere bazı devlet ileri gelenlerinin desteğiyle büyük oğlu İlek Hun tahtına çıktı. Fakat hâkimiyeti çok kısa sürdü. İktidarı sırasında zayıflamaya başlayan merkezî gücü ayakta tutmaya ve imparatorluktan ayrılmaya çalışan kavimlerin hareketini durdurmaya çalıştı. Hun Devleti'ne isyan eden Gepid Kralı Ardarik'e karşı mücadele etti. 454 yılında Tuna bölgesinden Güney Pannonia'ya döndü. Bu sırada Ardarik'in komutasındaki, Germen ve Sarmatların da yardım ettiği Gepid ordusu ile Karpat Havzası'nda karşı karşıya geldi. Hun İmparatorluğu'nun parçalanma aşamasında hayatî önemi bulunan bugünkü Macaristan'da olduğu tahmin edilen Nedao (Neato) Nehri civarındaki savaşta ordusu mağlup oldu (454). Ordusunun başında kahramanca dövüşen kendisi de, savaş meydanında aldığı yaralar neticesinde öldü. Bu mağlubiyetten sonra çok zayıf veren Hunlar geri çekildi. Boşalan merkezi ise Gepidler tarafından istila edildi[45].

Bu yenilginin ardından Attila'nın kendisine çok benzeyen ortanca oğlu Dengizik ile en sevdiği küçük oğlu İrnek kendisine bağlı kütlelerle birlikte Tuna boyundan Karadeniz'in kuzey bölgelerine, Dobruca ve Basarabya bozkırlarına çekildi. Böylece Avrupa'ya yayılmış olan Hun boyları hâkimiyetlerini tamamen kaybetmiş oldular. Dengizik, yeniden Hunları

toparlamak ve devleti ihya gayesiyle kahramanca mücadeleler verdiyse de başarılı olamadı. Nihayet 468 yılında Trakya kumandanı Anagastes idaresindeki Doğu Roma ordusu ile yapılan savaşta tuzağa düşürülerek öldürüldü ve kesilen başı İstanbul'a gönderildi.

Mızrağa takılı vaziyette caddelerde törenle gezdirilip At Meydanı'nda halka teşhir edildi. İlek ve Dengizik'in savaş meydanında ölümlerinden sonra Doğu Avrupa'daki Hun Devleti kesin olarak dağılarak tarihe karışmış oldu. Hakkında malumat bulunmayan ve idaresindeki Hunlarla Dobruca'ya çekilen İrnek ise daha sonraki Bulgarların nüvesini teşkil etti[46].

Hun Devleti'nin Attila'dan sonra 10 yıl gibi kısa sürede sona ermesinde bahsedilen sebepler yanında, Attila'nın devlet bürokrasisinde meydana getirdiği yeni yapılanmanın da önemli rolü olmuştur. Nitekim kabileler konfederasyonu ve kan bağı, akrabalık üzerine kurulu ilk dönemin aksine Attila'nın iktidarında kabilelerin ve boyların gücü kırılmış, akrabalığı esas alan yapılanmaya müsaade edilmemiş ve kabile beyleri merkezden uzaklaştırılmışlardır[47]. Avrupa'da hâkimiyet altına alınan kavimlere ise, vergi vermek, ihtiyaç anında belirli sayıda asker göndermek gibi mükellefiyetleri yerine getirmeleri şartıyla iç işlerinde serbestlik tanınmış, fakat Doğu ve Batı Roma başta olmak üzere başka devletlerle münasebet tesis etmelerine izin verilmemiştir. Ayrıca tabi olan kralların bazıları ile yabancı uyruklu birtakım insanlar ise Hun başkentinde Atilla'nın hizmetine alınmış, çeşitli makam ve mevkilerde görevlendirilmişlerdir. Farklı kavimlerden gelen bu kişiler Attila'nın diplomatik işlerini yerine getirmişler, ülkeye gelen yabancı elçilik heyetleri ile müzakerelerde bulunmuşlar, Attila'nın elçisi olarak İstanbul başta olmak üzere yabancı başkentlere gitmişler, tabi kavimler arasındaki nizamı sağlamışlar, vergi toplamışlar, ticareti ve ülkenin gıda ihtiyacının karşılanmasını organize etmişler, Attila'nın şahsi korumasını sağlamışlardır. Hun hiyerarşisinde belirli yeri, nüfuzu ve gücü olan bu kişiler ayrıca muayyen günlerde Attila'ya silahlı olarak eşlik etmişler, Attila'nın huzuruna direk çıkma ve görüşme hakkına sahip olmuşlar,

Attila'nın oğulları yanında veya müstakil olarak sorumluluklarına verilen belirli bölgenin idaresini üstlenmişler, sefer zamanlarında emirleri altına verilen kıtaları ile asker göndermekle yükümlü tabii kavimlerin kuvvetlerine kumandanlık etmişlerdir. Kabilelerin nüfuzunu kıran Attila, hâkimiyet altına aldığı yabancı kavimlerden seçtiği bu insanlarla, yeni bir düzen ve şekle soktuğu devlette kendisine sadakatle hizmet eden, gelecekları yalnız kendisine bağılı olan aristokratik bir zümre teşkil etmiştir. Fakat Attila'nın ölümüyle birlikte korkuya ve otoriteye bağılı gücün ortadan kalkmasıyla, devletin içini çok iyi tanıyan bu yeni aristokratik güç, isyanla idareleri altındaki toplulukları birer birer bağılı oldukları Hunlardan koparmıştır[48].

Asya ve Avrupa Hunları örneğinde olduğu gibi, farklı coğrafyalarda da olsa devleti zirveye taşıyan karizmatik liderin ölümünün ardından Türk devletlerinin zayıflamaları, çözülme ve çöküş sürecine girmeleri meselesi, üzerinde uzun uzun düşünmemiz, tartışmamız ve bugünkü Türk devletlerinin yarınları için gereken dersleri almamız açısından mühim bir konu olarak bütün canlılığıyla önümüzde durmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi.

Alıntı Kaynağı: Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)

Dipnotlar:

[1] L. Ligeti, "Asya Hunları", Attila ve Hunları, Ankara 1982, s. 26-27; S. Koca, "Büyük Hun Devleti", Türkler, c: III, Ankara 2002, s. 687.

[2] B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I, Ankara 1981, s. 148-150; L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, Ankara 1986, s. 40; S. Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", Türkler, c: III, s. 21.

[3] B. Ögel, aynı eser, s. 177-180; B. Ögel, "Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler", Tarihte Türk Devletleri I, Ankara 1987, s. 7-8.

[4] W. Eberhard, Çin Tarihi, Ankara 1987, s. 77-80; De Groot, Die Hunnen der Verchristlichen Zeit I, Berlin- Leipzig 1921, s. 39-44.

[5] De Groot, aynı eser, s. 47-48; I. Vasary, Eski İç Asya'nın Tarihi, (Türk. terc. İ. Doğan), İstanbul 2007, s. 54-55.

[6] B. Ögel, "Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler", s. 9-12; S. Koca, "Büyük Hun Devleti", s. 690-702.

[7] W. Eberhard, aynı eser, s. 85-86.

[8] W. Eberhard, aynı eser, s. 91-93; L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, s. 51-58.

[9] A. Onat, "Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", Belleten, LIV, 211, 1991, s. 913 vd.

[10] W. M. McGovern, The Early Empires of Central Asia, Chapel Hill-North Carolina 1939, s. 131-132.

[11] Cang-çien'in faaliyetleri ve sunduğu rapor, Çin İmparatorluğu'nda büyük bir yankı uyandırdı ve daha sonraki Çin siyaseti için de önemli bir rehber vazifesi gördü. Cang-çien'in en büyük gayesi Hunlara karşı Çin'e müttefik aramak idi. bu düşüncelerle uzun maceralardan sonra Yüe-çi ülkesine gitti. Bugünkü Afganistan'ın kuzeyindeki Yüe-çi'lerden istenilen neticeyi elde edemedi. Cang-çien 10 yıla aşkın gezisi ile alakalı olarak imparatora sunduğu raporda, ilk önce uzak batıda Çin menşeli mallar (ipek) gördüğünü kaydetti. Hunlar ve daha ileride yaşayan kavimler yüzünden bu eşya, İç Asya'ya, Yüe-çi'lere giderken, onun da geçmiş olduğu yoldan asla gidemezdi. Bunu soruşturduğunda bunları n doğrudan doğruya Çin değil Hindistan'dan gelmekte olduğunu öğrendi. Orada bir güney yolunun geçtiğini anladı. Böylece güney ticaret yolu keşfedildi.

Ayrıca, raporda kendileriyle kârlı ticaret yapılabilecek, biraz cesaretle hâkimiyet altına alınabilecek ve vergiye bağlanabilecek kavimlerin oturdukları zengin memleketlerle, ehemmiyetli şehirler hakkında tafsilatlı malumat verildi. Gerçekten Çin İmparatoru Cang-çien'in tarihî ve coğrafi açıdan

önemli olan raporunu okuyarak tavsiyelerini tuttu. Böylece Çin'in batıya doğru yayılma politikası başlamış oldu. Yine Cang-çien'in teklifi doğrultusunda Çin imparatoru Hunlara karşı Wu-sunlarla irtibata geçti. Böylece onların yıkılışı sürecinde önemli rol oynayan kavimlerden birisi olan Wu-sunlarla ittifak tesis edildi. Bkz O. Franke, *Geschichte des Chinesischen Reiches I*, Berlin 1930, s. 336 vd.; L. Ligeti, aynı eser, s. 51-58.

[12] M. McGovern, aynı eser, s. 135-136.

[13] B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s. 540-602; A. Onat, "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M. Ö. 206-M. S. 220)", *Belleten*, LI, sayı 200, 1987, s. 613.

[14] D. Sinor (Derleyen), *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2002, s. 182-183; A. Onat, S. Orsoy, K. Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Ankara 2004, s. 26-27.

[15] W. M. McGovern, aynı eser, s. 140-141.

[16] W. Samolin, *East Turkistan to the Twelfth Century*, The Hague 1964, s. 23 vd.

[17] W. M. McGovern, aynı eser, s. 153-154.

[18] W. M. McGovern, aynı eser, s. 168.

[19] B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Ankara 1981, s. 125-130. Eyaletlerin başındaki prenslerin Çin ordusuna mağlubiyette Hun Tanhusu tarafından mesul tutulmaları ve Tanhu'nun hışmına uğrama korkuları da Hunlara hıyanette rol oynamıştır. Bkz W. M. McGovern, aynı eser, s. 170.

[20] B. Ögel, "Batı Hun İmparatorluğu", *Tarihte Türk Devletleri I*, s. 24-25; W. M. McGovern, aynı eser, s. 169.

[21] S. Koca, *Büyük Hun Devleti*, s. 704.

[22] A. Donuk, "İlk Türk Milliyetçisi Çi-Çi Tanhu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 3, 1987, s. 44-45.

[23] İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997, s. 65-66.

[24] H. Schreiber, *Die Hunnen*, Münih, 1978, s. 17-80; B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s. 252 vd.; A. Onat, "Hunların Doğuda Üstünlük Dönemi (MS. 46)", *Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı*, DTCF Dergisi, Ankara 1987, s. 390-395; S. Koca, *Büyük Hun Devleti*, s. 705-706.

[25] Bu yol, Hazar ve Kıpçak bozkırları adı verilen geniş düzlükler üzerinden Tuna Nehri mansı bına kadar iner. Bu ırmağın açtığı vadi boyunca ilerliyerek "Demir Kapı" geçitinden aşar ve muazzam Macar Ovası'na kadar uzanır.

[26] W. Eberhard, Çin Tarihi, s. 123 vd.

[27] F. Altheim, Attila Et Les Huns, Paris 1952, s. 93-100; C. Diehl, Bizans İmparatorluğunun Tarihi, (Türk. terc. A. G. Bozkurt), İstanbul 2006, s. 19-24. A. Alföldi, "The Invasions of Peoples From the Rheine to the Black Sea", CAI, 12, London, 1939, s. 138-164. Ayrıca Montesquieu, Romalıların Yükselişi ve Düşüşü, İstanbul 2001; E. Gibbon, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi I-V, (Türk. terc. A. Baltacıgil), İstanbul 1986, 1987, 1988, 1995 kitaplarına bakılabilir. Türkçe yayımlanmış olan eserler, bu mevzuda bir bütün olarak değişik vecheleriyle bilgi vermesi açısından önemlidir.

[28] W. M. McGovern, aynı eser, s. 341-356; F. Altheim, Attila, s. 64 vd.; H. Janos, Studies on the History of the Sarmatians, Budapest, 1950, s. 9 vd.; İ. Durmuş, İskitler, İstanbul 2007, s. 92-93.

[29] W. M. McGovern, aynı eser, s. 356-357; A. Berthelot, L'Asie Ancienne Centrale Et Sud-Orientale, Paris 1930, s. 43 vd.

[30] K. Zeuss, Die Deutschen Und Die Nachbarstamme, Heidelberg, 1925, s. 270-285, 691 vd.; İ. Durmuş, Sarmatlar, İstanbul 2007, s. 65-81.

[31] W. M. McGovern, aynı eser, s. 357.

[32] A. N. Kurat, IV-XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972, s. 1417; T. Sandor, Germania, Budapest, 1969, s. 8-37.

[33] W. M. McGovern, aynı eser, s. 358-359; I. Vasary, aynı eser, s. 84-85.

[34] A. Makte, J. Isaac, Histoire Romaine, Paris, 1925, s. 416-419.

[35] F. Altheim, H. V. Haussig, Die Hunnen in Osteuropa, Baden-Baden 1958, s. 63-66; I. Bona, De la Dacie Jusqu'a Erdöelve L'epoque de la Migration des Peuples en Transylvania (271-895), Histoire De La Transylvania, Budapest, 1993, s.

67-80; O. Pritsak, *The Goths and The Huns, Teoderico ei Goti tra Oriente e Occidente*, Editör A. Carile, Ravenna 1995, s. 33-35.

[36] W. M. McGovern, aynı eser, s. 358 vd. ; H. Wolfram, *Geschichte Der Goten*, Münih, 1979, s. 16 vd.

[37] I. Bona, *Das Hunnenreich*, Stuttgart, 1991, s. 19-24; R. Furon, *İran*, İstanbul 1943, s. 97vd. ; Jean -Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul 2001, s. 124-126.

[38] E. Naskali, "İran", *DİA*, 22, s. 395; M. Bala, "İran", *İA*, V/2, s. 1015; M. Mokri, "Iran", *El2 (İng)*, IV, 1112.

[39] Procopius, *Historiae*, neşr. L. Dindorf, Bonn 1823, s. I, 7, 1; W. M. McGovern, aynı eser, s. 410-414; E. Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Ankara 1973, s. 75-83.

[40] A. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara 2001, s. 25-42.

[41] Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften IV*, Berlin 1906, s. 539; F. Altheim, *Geshichte Der Hunne*, I, Berlin 1959, s. 4 vd.; L. Rasyonı, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 69.

[42] Nitekim daha merkezlerini Don bölgesinden Avrupa içlerine kaydırmadan evvel Hunlar planlı bir şekilde yerleşerek vatan haline getirilecek en müsait toprakları bulmak için iki koldan keşfe çıktılar (395). Ağırılık merkezi Tuna olan Batı kanadı tarafından organize edilen bir kısım Hunlar, önce donmuş olan Tuna'dan geçerek Moesia düzlüklerini zapt ettiler. Buradan Alpler'e kadar akınlar yapmayı denediler. Balkanlar, İllyria ve Trakya'ya kadar ilerliyerek tahrip ettiler. Hunların bu hareketi Romalılardan çok, 20 yıl önceki dehşeti içlerinde taşıyan Gotlarda büyük bir korku uyandırdı. Merkezi Don Nehri civarında bulunan doğu kanadı tarafından tertip edilen ve Basık ile Kursık adlı iki bey tarafından idare edilen bir kısım Hunlar ise Kafkasya üzerinden Küçük Asya (Anadolu) ve Suriye'ye vardılar. Bu Anadolu keşfi sırasında Hunlar; bugünkü Erzurum ve Karasu ile Fırat'ı geçerek Malatya ve Çukurova bölgesine kadar ilerlemişler, Urfa ile Antalya'yı kuşatıp, Suriye'ye gelerek Kudüs taraflarına ulaşmışlardır. Orta Anadolu'ya, Kayseri-Ankara civarına kadar gittikten sonra, Azerbaycan-Bakü yolu ile merkezlerine geri dönmüşlerdir. Bu

durum, Doğu Roma İmparatorluğu kadar Sâsânileri de telaşlandırmış ve korkuya sevk etmiştir. Bu hareketten sonra Hunlar kendilerine uygun coğrafya olarak Avrupa'yı seçmişlerdir. Bkz A. Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu, s. 43-44.

[43] K. Czegledy, Nomad nepek vandorlasa napkelettöl napnyugatig, Budapest 1969, s. 1; F. Altheim, Geshichte Der Hunnen I, s. 101.

[44] L. Rasonyi, Macar Arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar, İstanbul 1938, s. 2; F. Altheim, Geshichte Der Hunnen, I, s. 103 vd.

[45] Marcellinus Comes, Chronicon, Chronica Minora, II, Bkz Monumenta Germania Historica, neşr. Th. Mommsen, Berlin, 1840, s. 96; B. Szasz, A Hunok Története Attila Nagykirály, Budapest, 1943, s. 426-427; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, Oxford, 1948, s. 153-154; F. Altheim, H. W. Haussig, Die Hunnen in Osteuropa, Baden, 1956, s. 57 vd.; O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, Köln, 1978, s. 110 vd.; D. Sinor, The Cambridge History of Early Inner Asia, Cambridge, 1990, s. 198; K. Matyas, Hol Van A Nedao Folyo, Szazadok, XXXIX, 1905, s. 941-945; P. Vaczy, Hunlar Avrupa'da, s. 117.

[46] A. Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu, s. 118-127.

[47] Attila'nın Türk asıllılar başta olmak üzere bazı kabilelerin nüfuzlarını arttırmalarına mücadele etmeyip beyleri merkezden uzaklaştırmasının temel sebebi büyük ihtimalle, daha önceleri Amilsurlar, İtimarlar, Tonesurlar ve Boiscler gibi Türk olan kabilelerin Doğu Roma ile münasebet kurup isyana teşebbüs etmiş olmalarından dolayı bundan sonra böyle hareketlere mani olmak içindi. Nitekim Doğu Roma ile yapılan antlaşmalarda buna özellikle dikkat etmiş ve herkese ibret olsun diye de Hun hükümdar soyundan olup İstanbul'a kaçan ve kendisine iade edilen Mama ile Attakam'ı Margus'da idam ettirmiştir. Bkz A. Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu, s. 60-62.

[48] I. Bona, Das Hunnenreich, s. 61-71; J. Harmatta,, "The Golden Bow of the Huns", Acta Archaeologica Academiae

Scientiarum Hungaricae, I, 1951, s. 142 vd. ; E. A. Thompson, History of Attila and The Huns, Oxford 1948, s. 177 vd. ; F. Altheim, Attila et les Huns, s. 131 vd., 158 vd. ; R. L. Reynolds-R. S. Lopez, "Odacer: German or Hun?", American Historical Review, 52, 1946, s. 48-53; B. Szasz, A Hunok Története, Attila Nagykirály, Budapest 1943, s. 368 vd., 389 vd. Taryhy makalalar